

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Melati van Java. Dochter van Indië

Loo, G.C.G. van de

Citation

Loo, G. C. G. van de. (2014, January 14). *Melati van Java. Dochter van Indië*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23020>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23020>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23020> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Loo, Geertje Cornelia Grietje (Vilan) van de

Title: Melati van Java : dochter van Indië

Issue Date: 2014-01-14

I Een jeugd in Indië, een Indische jeugd

1 Christiaan van Haastert en Saja 1800-1860

Een Hollandse man uit Haarlem werd de grootvader van Marie Sloot. In een woelige tijd vertrok Van Haastert naar Indië, de kolonie die na het Engelse tussenbewind weer Nederlands was geworden. Het Nederlandse gezag keek met het oog van eigenbelang, dat gericht was op heersen en beheersen. In de eerste helft van de negentiende eeuw veranderde Indië: het Nederlands bestuur ontwikkelde zich wat betreft het aantal en de omvang van instellingen en instituties. Door de ingestelde vrijheid van godsdienst kreeg ook de katholieke religie bestaansrecht. Wat evenwel bleef, was de hiërarchie tussen de bevolkingsgroepen. Bovenaan de ladder bevonden zich degenen met de Europese status, onderaan stond de inheemse bevolking. Wat ook bleef, was het overwegend militaire karakter van de samenleving in de steden. Daarbuiten leidden particuliere ondernemers hun vaak omvangrijke landerijen. Indië was een kolonie in ontwikkeling op alle terreinen, van gezondheidszorg en onderwijs tot aan de infrastructuur.¹⁹

Tegen deze achtergrond stichtte Christiaan van Haastert een gezin. Hij was het hoofd van dat gezin, hij was degene die tot op de dag van vandaag zichtbaar is. Zijn wettige echtgenote Saja verdween in de schaduw. Zo was het in het gezin, zo was het in de maatschappij.

1.1. Naar Indië

Dit was de manier waarop hij gezien en herinnerd wilde worden: als een man van aanzien en met autoriteit. Op het portret dat Christiaan van Haastert van zichzelf liet maken, is dat zichtbaar. De kinderen ontbraken op de tekening, dus zijn vaderschap was niet zichtbaar.

Evenmin mocht zijn echtgenote in beeld komen. Zijn identiteit ontleende hij aan zijn werk als medicus. Op de tekening kijkt hij strak en met beheerst gezicht in de verte, gezeten op een stoel die in een huiselijke omgeving lijkt geplaatst. Hij zit aan een tafeltje waarop enkele boeken liggen. Van Haastert had zich gekleed in het uniform van de westerse machthebber, dat door de dikke stof en de benauwende hoge boord ongeschikt was voor het tropisch klimaat. Het leek of hij in alles de Hollander wilde zijn, deel van het koloniale gezag, iemand die slechts tijdelijk in Indië verbleef, zodat de noodzaak tot aanpassen afwezig was.

Het was Van Haastert, zoals hij wilde zijn. Vooral: zoals hij wilde voortleven in de herinneringen. Zijn kleindochter Marie Sloot was zeven jaar toen hij overleed, maar toch had ze een hechte band met haar grootvader en cultiveerde zij de herinneringen aan hem. In een interview uit 1922, bracht zij hem in verband met Napoleon:

Mijn moeder was 'n dochter van den dirigerend officier van gezondheid dr. Christiaan van Haastert, die in Indië 'n groote reputatie genoot, om z'n uitgebreide kennis en treffende naastenliefde. Hij was de steunpilaar van de toen nog zoo kleine katholieke gemeente op Semarang. Met de meest gebrekkige middelen slaagde hij erin zijn kinderen een uitstekende opvoeding te geven.

-Van hem hebt ge zeker uw liefde en historischen zin voor Napoleon's tijd geërfd?

Ja! Grootvader's vereering voor den grooten Napoleon was op vader overgegaan en van dien ontving ik haar.²⁰

De verering voor 'den grooten Napoleon' die Marie deelde, moet Christiaan van Haastert in zijn jeugd hebben opgedaan. Geboren in 1800, groeide hij op in de Franse tijd, die in 1795 begon met de inval van de Fransen. De Bataafse Republiek werd opgericht en in 1806 vervangen door het koninkrijk Holland met een broer van Napoleon als koning. In 1810 kwam weer een verandering: het land werd ingedeeld in departementen en bestuurd vanuit Parijs. Waarop de verering van de toenmalige Franse bezetter precies gebaseerd was, werd noch door zijn kleindochter noch door andere familiechroniqueurs toegelicht.

Vier jaar na afloop van de Franse tijd vertrok de nauwelijks zeventienjarige Christiaan van Haastert als 'chirurgijn derde klasse' naar Indië.²¹ Wat hem bewoog om Nederland te verlaten, berust grotendeels op speculatie. Christiaan was de oudste zoon van de Haarlemse lakenhandelaar Johannes van Haastert (1767-1850) en Jacoba Louise Hooman (1778-1848).²² Na hem waren nog meer broers en zusters gekomen, waarvan de meesten op jonge leeftijd waren overleden. Bij zijn vertrek naar de Oost leefden er nog slechts twee. Vier anderen waren gestorven. Waarschijnlijk ontstond uit deze treurige omstandigheden bij hem het verlangen naar een betere toekomst en lonkte het avontuur van de verre kolonie. De bescheiden positie van 'chirurgijn derde klasse' bood mogelijkheden tot groei in de militaire hiërarchie. Daarmee vergeleken leek het alternatief om zijn vader in de lakenhandel op te volgen minder aantrekkelijk; de lakenhandel was sterk achteruit gegaan.²³

In januari 1817 ging Christiaan van Haastert te Hellevoetssluis aan boord van het schip 'De Hoop'. Hij maakte deel uit van een militair transport dat 500 manschappen telde. Op het schip bevonden zich ook burgers; mannen, vrouwen en kinderen. Een van deze kinderen heette Nicolette Peronneau van Leyden, een meisje van ongeveer negen jaar oud en zij zou lang nadien haar herinneringen aan deze reis op schrift stellen.²⁴ Dat de reis niet gemakkelijk verliep, blijkt uit enkele details. Als 'De Hoop' na bijna drie maanden varen water en proviand inslaat, schrijft Nicolette: 'Minder aangenaam en zeer verontrustend was het gezigt van twee blanke lijken, welke, voorover in elkaar gedrongen langs de kust dreven.'²⁵ Tijdens de lange reis vonden er de gewone ongemakken plaats: onweer, ruzies onder de passagiers en sterfgevallen aan boord. Maar ook waren er feestelijkheden. Zo werd op 24 augustus de verjaardag van Koning Willem I gevierd: 'Volk en soldaten werden getracteerd op roden wijn. 's Avonds was er een danspartij agterop en het volk vermaakte zich met de soldaten met zich te verkleden. [...] De dag liep vroolijk ten einde.'²⁶

De militairen aan boord kenden hun plaats; zij lijken allen in de voorkajuit gehuisvest te zijn. De nationaliteiten waren divers: 'De meeste officiers waren Fransen, ook Belgen en één Duits kapitein.'²⁷ Deze officieren gingen vrij om met de zeven dames: ze zongen samen en speelden kaart of domino. Ook de verjaardag van Willem I vierden ze gezamenlijk. De onder-officieren, waartoe Christiaan van Haastert met zijn bescheiden rang gerekend kon worden, vermengden zich soms met de hogere rangen en met de dames, zoals bij het 'comédie' spelen.²⁸

Na acht maanden arriveerde het schip in Batavia: 'Er werd een grote prauw besteld, die de passagiers en de militairen naar de wal zou brengen.'²⁹ Met deze prauw heeft dus ook Christiaan van Haastert de wal bereikt. Hij zag het als een tijdelijk verblijf, want hij was vast van plan om terug te keren. In een rapport uit 1843 wijdde hij een passage aan jongens die naar Indië vertrokken. Hierin klonken zijn hoge verwachtingen en illusies door:

Bezield met de beste voornemens [...] verlaten zij als jongeling de ouderlijke haardstede en hun geliefkoosde betrekkingen, om eenmaal als een kundig

mensch, als een in vele opzichten uitsluitend_wetenschappelijk man, in onbekrompen omstandigheden tot den kring der betrekkingen terug te kunnen keeren en alsdan de vruchten te oogsten eens onvermoeid strevens ten nutte van het menschedom en ten eigen nutte in een vak, waardoor zij zooveel heilzaams verrichten, zich zoo edel onderscheiden kunnen en waaraan zij de genoegens van hun prille jeugd hebben opgeofferd.³⁰

In de nagelaten papieren van Christiaan van Haastert zijn geen notities aanwezig met zijn eerste indrukken van Indië. Waarschijnlijk werd hij met zijn regiment toegevoegd aan het garnizoen te Semarang, waar hij in 1818 werkzaam was als chirurgijn der derde klasse. De gezondheidszorg voor Europeanen stond ingrijpende veranderingen te wachten. Hendrik Willem Daendels (1762-1818) was in 1807 door koning Lodewijk Napoleon benoemd tot Gouverneur-Generaal van Indië. Hij had zich onder andere intensief bezig te houden met de reorganisatie van deze gezondheidszorg, die zeer te wensen overliet.³¹

Daendels nam een aantal ingrijpende besluiten waarbij hij zich zoveel mogelijk baseerde op hetgeen in Nederland gewoonte was. Zo stelde hij een uniform in voor de artsen in het leger; artsen vormden de kern van de militaire geneeskundige dienst. Daendels hield daarbij geen rekening met de eisen die in de tropen aan werkkleding gesteld werden. Het uniform was gemaakt van: 'donkerblauw laken (daar hemelsblauw als in Nederland in Indië niet was te krijgen), de kleppen, kraag en opslagen van zwart fluweel met borduursel, voor de chirurgyns zilver,- voor de doctoren goud-borduursel.'³² Ook stelde hij arts-examens in, eiste hij een nieuwe inrichting van militaire hospitalen en liet hij verscheidene garnizoenshospitalen bouwen. De militaire geneeskunde kreeg er een taak bij, en dat was toezicht uitoefenen op de geneeskundige dienst voor de burgers.

Zowel onder Daendels, het Engelse bestuur en het daarna terugkerende Nederlandse koloniale bewind bestond een vast geloof in de superioriteit van het eigen medische systeem, waarbij de medische kennis van de inheemse bevolking inferieur bevonden werd. Het Hollands uniform voor de tropen mag als symbool daarvan worden gezien; *mind over matter*, Hollandse wilskracht die zich boven het klimaat plaatste.

Dit was de medische wereld waarin Christiaan van Haastert terechtkwam. Officieel geordend en hiërarchisch, met een vast geloof in de Europese medische kennis van vooral mannen. In de praktijk was het evenwel een chaotische werkelijkheid van mogelijkheden en vermenging. Ook in het militair hospitaal te Semarang was die er volop. De sferen van militair en burgerlijk, doekoen en arts, mannen en vrouwen liepen door elkaar heen. Er waren Europese vrouwen werkzaam in de filantropische ziekenzorg of zij waren 'Stads Vroedmeesteresse' zoals in 1819 te Semarang 'Mejuffrouw A.A. Borgoia'.³³ De zeventienjarige Van Haastert uit de provinciestad Haarlem, zal houvast hebben gevonden in de reglementen en protocollen van de militaire dienst. Daarbij zou er binnen enkele jaren in zijn persoonlijk leven een grote steun verschijnen.

In 1822 werd Christiaan van Haastert bevorderd tot 'chirurgyn majoor der tweede klasse', werkzaam in het militair hospitaal te Semarang.³⁴ Ook vermeldt de *Regerings-almanak* bij de plaats Semarang dat er op 10 oktober 1822 'een kind van Christiaan van Haastert' is overleden, zonder nadere informatie over moeder en kind.³⁵ Ook in de familiepapieren ontbreekt informatie over dit kindje. Christiaan van Haastert was toen al vader. Met de inheemse vrouw Sajia kreeg hij een zoon, Michiel Cristiaan (1821-1824). Sajia was de concubine van Van Haastert; in de lagere rangen van het koloniale leger werd zij 'muntji' genoemd, een vrouw die veelal woonachtig was in de tangsi, de

barakken. Overplaatsingen en kinderen zouden de komende twaalf jaar kenmerken. In 1822, nog in Semarang, erkende hij het vaderschap over Johanna Adolphina (1822-1901), roepnaam Jansje. Het jaar daarna kwam Caspar (Casper Joseph, 1823-1859), ter wereld. Twee jaar daarna, dus in 1825, werd Van Haastert overgeplaatst naar Djokja op Midden-Java. In Djokja werd Jacoba Louise (1825-1873) geboren, een meisje dat Wiesje genoemd werd. Djokja bleef zijn standplaats tot 1829, een verlofjaar in 1827 uitgezonderd. Over zijn verblijf in Nederland is niets bekend. Tijdens een tweejarig verblijf (1829-1830) in Salatiga (nabij Semarang), nog steeds als Chirurgijn tweede klasse, werd op 2 juni volgens de Rijks-Almanak Siegfried van Haastert geboren. Te Salatiga vormde hij met de de 'apotheker der derde klasse' J.G. Rhemrer (waarmee waarschijnlijk Rhemrev bedoeld is) de volledige militaire staf. Tot 1832 is hij op Banka gestationeerd. In dat jaar meldt de almanak ook dat hij lid is geworden van het 'Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen', een culturele vereniging met - getuige de lijst van plaatsen en namen in de almanak - leden over geheel Indië, staand onder bescherming van Gouverneur-Generaal J. van den Bosch.³⁶ Over het jaar 1832 noemt de *Rijks-almanak* geen verdere medische staf voor Banka, hetgeen waarschijnlijk betekent dat Van Haastert er alleen voor stond. Lange dagen werken, beperkte middelen en vier kinderen, het moet een wissel op hem getrokken hebben. In 1834 was hij in Bagalen (Midden-Java), hier bracht hij waarschijnlijk drie jaren door. In deze periode kreeg hij twee zoons, maar niet bij Saija. Als moeder van Anthonie Frederik (Toon) (1833-1877) en Johannes Jacobus Ludowikus (Jan) (1834-1856) werd de Javaanse vrouw Essa genoemd.³⁷ De moeders komen in een volgend hoofdstuk nader voor het voetlicht.

Van Haastert werkte in 1838 en 1839 te Soerabaja waar hij uiteindelijk 'dirigerend officier van gezondheid der tweede klasse' is en president van de 'Plaatselijke Commissie van Geneeskundig onderzoek en toezicht'.³⁸ Daarna kwam hij in Semarang en met ingang van 1841 in de hoofdstad Batavia. In 1843 werkte Van Haastert als 'dirigerend officier van gezondheid eerste klasse' in Batavia, met als directe chef P.J. Godefroy.³⁹ Hij had in totaal acht kinderen, waarvan er twee gestorven waren. Michiel was op driejarige leeftijd overleden, evenals de eerstgeborene. In leven waren Jansje (1822), Casper (1823), Wiesje (1825), Siegfried (1829), evenals Toon (1833) en Jan (1834). Alle kinderen waren door hem erkend en droegen zijn achternaam, hetgeen inhield dat ze evenals hij de Europese status bezaten. De moeders waren en bleven inheems.

Het is grotendeels speculeren hoe het persoonlijke leven van Christiaan van Haastert er in deze periode uitzag. Wiesje heeft hierover later iets aan haar dochter Christine verteld; verhalen die weer een generatie later door Christine's zoon zijn opgetekend in de *Kortenhorst Kroniek*.⁴⁰ Hieruit komt een beeld naar voren van een op Nederland gericht gezin, waarin dankzij de militaire invloed van Van Haastert orde en rust heerste. In de herinneringen zijn Essa en Saija afwezig, alsof zij nooit bestaan hadden. De vader bepaalde de grondslag van zijn huishouding: 'Voortdurend liet Van Haastert uit Holland boeken overkomen, vooral van godsdienstige en morele strekking.'⁴¹ Dat Van Haastert deze belangstelling bezat, blijkt uit een schoolschrift met aantekeningen. Rond 1840 schreef hij daarin met fraai regelmatig handschrift 'Belangrijke wenken over Opvoeding'. Het ging hier over de opvoeding van Europese Christelijke kinderen:

Wat zullen de beste scholen baten, als de school in huis niet behoorlijk geregeld is? De Christelijke huismoeder legt de eerste plooijen in 't kinderharte, en scholen noch jaren zullen die eerst gelegde plooijen volkomen kunnen uitwischen. Veel is er geschreven over de opvoedingsleer, veel wat voortreffelijk is voor meesters, voor directeuren en instituten, maar te weinig voor moeders.

Het moge al waar zijn, dat de moeders juist in hare betrekking van moeder fijner gevoelt, en als van natuur instinctmatig weet, op welke wijze zij 't best hare kinderen moet opvoeden, zeker is het, dat ook de paedagogiek voor haar bijzonder nuttig is.

Daarna zet hij uitvoerig het systeem uiteen waaraan een moeder en de kinderen moeten voldoen. Dat berust op vier punten:

Al dadelijk moet gij uwe aandacht op vier punten vestigen, dat, namelijk, uw kind 1e godsdienstzin, 2e gehoorzaamheid, 3e eergevoel en schaamachtigheid, en eindelijk 4e lust tot den arbeid en zelfverloochening leere en zich eigen maakt. Op deze vier punten berust alle gezonde opvoeding.⁴²

Het is een strenge ideologie die Van Haastert uiteenzette, gebaseerd op christelijke deugden. Gezien zijn vaderschap van kinderen van gemengde afkomst, lag het volgens moderne maatstaven voor de hand dat hij aandacht zou schenken aan de ouders die uit twee verschillende culturen afkomstig waren. Die aandacht bleef uit wegens de Europese status van zijn kinderen. Hij beschouwde ze als westers, Hollands zoals hijzelf was, ook al waren zij Indo-Europees. De invloed van de inheemse moeder bestond in zijn beleving niet: zij behoorde immers 'de paedagogiek' te dienen.

Dat het huishouden van Christiaan van Haastert een bijna militaire tucht moet hebben gekend, blijkt uit een ander nagelaten document. In 'Aan de Jonge Lui' noteert hij een groot aantal regels en voorschriften, voorafgegaan door een lijst van 'behoorlijke kleeding' die waarschijnlijk ook aan zijn eigen kinderen is verstrekt. Zijn lijst is tevens een indicatie van de mate van welstand die het gezin in de Semarangse periode gekend moet hebben.

- 1 Dozijn hemden
- 1 Stel Zilveren hemdknoopjes
- 2 Half hemdjies
- 1 Stel half hemdknoopjes
- 2 Paar handschoenen
- 2 Witte broeken
- 2 Donkere broeken
- 6 Onder broeken
- 6 Zilveren broekknoopen
- 1 Zilveren broekgesp
- 2 Rijbroeken
- 1 Buikband
- 2 Paar leêren sous-pied
- 12 Zilveren knoopjes voor sous-pied
- 12 Koperen knoopjes voor sous-pied
- 1 Bretel

- 2 Vesten
- 2 Zwarte zijden dassen
- 6 Paar sokken
- 1 Paar kousenbanden
- 1 Dozijn zakdoeken
- 1 Zondagsche jas
- 2 Witte jassen
- 3 Donkere jassen
- 1 Paar laarzen
- 1 Paar schoenen
- 1 Paar rij schoenen
- 1 Zwarte hoed
- 1 Witte hoed
- 1 Witte muts
- 1 Slaapmuts
- 6 Kabaaijen
- 2 Flanellen borstrokken
- 6 Nacht en huisbroeken
- 2 Sarongs
- 2 paar muilen

Een intrigerende lijst, waarvan slechts de '6 Kabaaijen' en de '2 Sarongs' aan meisjes doen denken; een aanwijzing voor het kennelijk geringe belang dat zij in het huishouden hadden. Uit rijden gaan in een broek werd alleen aan jongens toegestaan. De kledingstukken waren overwegend Europees van aard. Dit roept de vraag op wanneer dit alles gedragen moest worden en ook, wat de kinderen droegen als ze speelden. Als ze dat tenminste mochten. Al met al lijkt Van Haastert ook in zijn persoonlijk leven de wilskrachtige man te zijn geweest die op het schilderij staat: in het volle besef van zijn positie als vertegenwoordiger van het bewind. Machtig in zijn werkkring, dominant in zijn huisgezin.

1.2 De keuze van Sajia

Evenals van Christiaan van Haastert, is er van Sajia een afbeelding bewaard gebleven. Terwijl hij zich liet zien als een trotse man, maakt Sajia in houding en gezicht een lijdzame indruk. Zij oogt vermoeid. Het portret toont een vrouw met Chinese trekken, gezeten in een stoel nabij een tafeltje. Sajia zal hier ongeveer zeventig jaar zijn. In haar rechterhand houdt zij een witte zakdoek vast. Haar kleding is niet de traditionele kleding van Inheemse vrouwen, sarong en kabaja, maar eerder Chinees: jak en broek. Haar voeten in de slofjes rusten op een kussen. Het is voor hedendaagse ogen moeilijk voorstelbaar dat zij op het moment dat de foto gemaakt werd, al tientallen jaren in de

Europese levenssfeer verkeerde als njai en echtgenote van Van Haastert en als de moeder van zijn kinderen. Haar uiterlijk is immers niet 'aangepast', niet Europees, maar verwijst opvallend naar haar afkomst, haar eigenheid. Wie besloten heeft dat zij juist op deze wijze gefotografeerd moest worden, is onbekend. Misschien was het haar eigen keuze. Verboden werd het kennelijk niet. Andere afbeeldingen van Sajia zijn niet overgeleverd. Dit kleine portret is het enige. Het is afgedrukt op stevig karton.

De foto werd kort voor 1871 genomen in het atelier van 'Woodbury & Page, Photographers, Java', getuige de vermelding op de achterzijde. Dat feit voegt een belangrijke betekenis aan de foto toe, want het was relatief kostbaar daar een portret laten maken. Begin 1860 kostte dat minimaal tien gulden, een aanzienlijk bedrag.⁴³ Fotografen van Woodbury & Page hadden al dan niet tijdelijke studio's op locatie, zoals in hotels of grote particuliere huizen.⁴⁴ Goedkopere mogelijkheden waren er volop. Niet alleen kochten particulieren fotografische benodigdheden om zelf te fotograferen, in de grote steden waren ook andere fotostudio's aanwezig. In Semarang was bijvoorbeeld de toen bekende studio S.W. Camerik gevestigd.⁴⁵ Maar huiskiekjes of de stadsstudio voldeden kennelijk niet toen er een foto van Sajia gemaakt moest worden. Dat er een kwaliteitsstudio aan te pas diende te komen, had waarschijnlijk alles te maken met het jaar 1871, waarin zij naar Nederland zou gaan. Daarover later meer.

Over het leven van Sajia is weinig bekend. Haar geboorteplaats werd niet vastgelegd door de Europese administratie van haar tijd, niet door de Nederlanders en niet door de Engelsen.⁴⁶ Over haar geboortejaar bestaat evenmin duidelijkheid; de familiepapieren noemen zowel 1800 als 1803.⁴⁷ Een in 1969 opgevraagd kerkelijk document benoemt haar als 'Javaanse vrouw', dus afkomstig van Java.⁴⁸ Daarmee is echter weinig gezegd. Java was groot en er woonden migranten die afkomstig waren van andere eilanden en ook uit andere landen zoals China.

Voor de Europese administratie, de weerslag van de koloniale werkelijkheid, lijkt haar aanwezigheid een verwaarloosbaar feit, nauwelijks van genoeg belang om vast te leggen. Wat in deze werkelijkheid wel vastgelegd werd, was immers alleen wat binnen de Europese blik viel. Die blik was vooral op zichzelf gericht.

Voordat Sajia de concubine van Van Haastert werd, was er een andere man in haar leven, te weten de militair H.G. Hekkert die destijds werkzaam was in de militaire administratie. Het betekende dat Sajia toen in Semarang woonde of ten minste kwam wonen. Haar rechten en plichten waren overzichtelijk: ze had de plichten die Hekkert haar oplegde, rechten bezat ze niet. Op 22 september 1819 nam de burgerlijke stand een aantekening op. Er was overleden 'een kind van H.G. Hekkert'.⁴⁹

Over de verbintenis tussen Hekkert en Sajia spreken de bronnen elkaar tegen. Een 'testimonum matrimonii' uit Semarang over het latere huwelijk tussen Sajia en Christiaan van Haastert noemt geen eerder huwelijk van haar.⁵⁰ Evenmin komt een huwelijk met Hekkert ter sprake in de notariële beschrijving die in 1871 van Sajia's inboedel is gemaakt. In de meer op orale overlevering berustende familiepapieren evenals de vele bronloze stamboomoverzichten is wel sprake van een 'huwelijk' of een 'weduwe Hekkert'. Het lijkt al met al aannemelijk dat 'huwelijk' hier de betekenis bezat van 'verhouding'.

In het drie personen tellende gezin, was Sajia als ongehuwde inheemse moeder de partij met de laagste status en de minste rechten. Hij was slechts ten dele afhankelijk van Sajia. Zij zal hem in min of meerdere mate een thuishaven hebben geboden, huishoudelijke taken hebben verricht, en waar en wanneer noodzakelijk haar kennis over de gebruiken van haar geboorteland hebben gedeeld. Aan haar gaf de militair de voedingsmiddelen die als deel van zijn loon in natura werden uitgereikt. Zo kon de militair zich

gemakkelijker handhaven in het voor hem vaak vreemde land.⁵¹ Met een stabiel huiselijk leven was het daarbij gemakkelijker zich toe te leggen op de eisen die de dienst aan hem stelde en hopelijk wegens goed gedrag promotie te maken. Dat geluk viel Hekkert dus ook ten deel. In latere jaren klimt hij op de militaire ladder omhoog tot zijn overlijden te Semarang in 1833. Dan is Sajia al lang bij Van Haastert.

Van Haastert wilde beslist een Europees huishouden voeren, een levensstijl die hem als man uit Nederland in zijn beleving recht deed. Voor haar achtergrond was daarin weinig tot geen ruimte. Sajia voegde zich daarnaar, al heeft zij waarschijnlijk nooit afstand gedaan van haar eigen vertrouwde kleding.⁵²

Na enkele jaren verliet Sajia Semarang, waarna ze in Djokja verbleef. In 1827 vertrok Van Haastert voor een verlof naar Nederland. In de familiepapieren bestaat geen verwijzing naar de mogelijkheid dat zij met hem meereisde. Waarschijnlijk bleef zij dus in Indië, om voor hun kinderen te zorgen. Die hadden zich vrijwel elk jaar in getal vermeerderd. Na haar dochter van Hekkert, kreeg ze van Van Haastert tot zijn verlof bijna elk jaar een kind: in 1821 Michiel Christiaan, die slechts drie jaar oud zou worden. In 1822 Jansje, het jaar daarna Caspar Joseph, en in 1825 Wiesje. Gezien de positie van Van Haastert, kon hij rechten doen gelden op een officierswoning. Daar was het mogelijk de kinderen te beschermen tegen de sfeer van de tangsi, waarin inheemse soldaten en muntji's onderdak hadden en hun leven leidden. Zijn woning moest een enclave zijn van de Europese beschaving.

De kinderen die zij met Van Haastert kreeg, werden door hem als zodanig erkend. Hij gaf ze zijn naam, hij gaf ze door de erkenning de Europese status. In zijn huis leefden ze als Europeanen, als Nederlanders zoals de vader dat was. Zij spraken zijn taal, zij lazen de boeken die hij wilde dat ze lazen, zij gingen naar Nederland voor hun opleiding indien hij dat wenste. Het betekende dus dat hoe ouder de kinderen werden, hoe verder zij uit de sfeer van de moeder groeiden. Sprak zij Maleis met hen? Vertelde zij hun over haar moeder, die hun oma was? Over hun opa, de tantes en ooms? Sajia's familie lijkt in de familiepapieren niet te bestaan.

Voor Sajia was een ondergeschikte positie weggelegd in het gezin Van Haastert. Zij was de huishoudster, de moeder van zijn kinderen, maar daarmee nog niet de opvoedster van haar eigen kinderen. In Van Haasterts aantekeningen over 'Belangrijke wenken over Opvoeding' noteerde hij immers al op de eerste bladzijde:

Wat zullen de beste scholen baten, als de school in huis niet behoorlijk geregeld is? De Christelijke huismoeder legt de eerste plooijen in 't kinderharte, en scholen noch jaren zullen die eerst gelegde plooijen volkomen kunnen uitwisschen. Veel is er geschreven over de opvoedingsleer, veel wat voortreffelijk is voor meesters, voor directeuren en instituten, maar te weinig voor moeders.⁵³

Met andere woorden, de moeder moest geschoold worden haar kinderen op te voeden. Sajia was om te beginnen geen christen. Daarmee leken de taken te vervallen die Van Haastert opsomde, en die bij elkaar een devote christelijke opvoeding omvatten. De man die het allemaal zo goed wist, heeft waarschijnlijk waar mogelijk zelf de christelijke opvoeding van zijn kinderen ter hand genomen, op een militaire wijze. Hoe streng die tucht geweest moet zijn, blijkt uit een andere notitie over de gehoorzaamheid waartoe elk kind verplicht is: 'Het moet zijn spel, zijn stoeijen, loopen, klauteren enzo. oogenblikkenlijk staken, zoodra gij zulks beveelt, omdat gij het beveelt. Gij zijt zijne wet: er is alles aan gelegen dat het zijn wil aan de wet onderwerpt.'⁵⁴

Zoals gezegd, kreeg Sajia bijna elk jaar van Van Haastert een kind. Maar na zijn verlof in 1827 was dat anders. In 1829 kwam alleen nog Siegfried ter wereld, de hekkensluiter. De twee kinderen Van Haastert die daarna geboren werden, waren niet van Sajia.⁵⁵ Toon (1833-1877) en Jan (1835-1856) hadden een andere moeder en dat was zoals de familie-papieren onthullen: 'de vrije inlandsche vrouw Essa, in 1833 oud 18 jaren'.⁵⁶ Sajia was toen 30 jaar, in vergelijking met Essa een oude vrouw. De kinderen werden ondergebracht in het huishouden van Sajia en Van Haastert.

In 1852 maakte Van Haastert zijn testament op. Daarin, en in een aparte brief aan Sajia, legde hij sterk de nadruk op de positie van Toon en Jan. De zorg en aandacht die hij voor de twee jongens vroeg, waren kennelijk niet vanzelfsprekend. Broers en zusters moesten zich inzetten zodat de twee jongsten hun studie in Nederland konden afmaken; zij studeerden aan de Indische school in Delft en waren daar bij kennissen in de kost.⁵⁷ In zijn testament richtte Van Haastert zich direct tot de kinderen:

zij zijn nog minderjarig, zoodat zij de ouderlijke hulpe en verzorging hoogst benoodigd hebben, en het was dus billijk, dat ik hen naar Europa zond voor hunne opvoeding, maar even billijk is het, dat ik van U verlang, dat na mijnen dood, gij, tezamen hen in staat stelt, hunne studiën te voltooijen, en daardoor hun den weg opent eenen gelijken maatschappelijken stand te bekleeden, als gij zelve bekleet; dat gij zulks doet is mijn wensch, zulks is mijn wil.⁵⁸

Een vergelijkbare wens en wil werden tot Sajia gericht, die herinnerd werd aan een plechtige belofte die ze had gedaan, om voor Toon en Jan te zorgen. De brief eindigde met een verontschuldiging 'voor alle narigheden die je van mij mocht hebben ondervonden'.⁵⁹

Waaruit die narigheden hadden bestaan, laat zich gemakkelijk raden. Kinderen van een jonge rivale moeten opvoeden zal voor de dan nog ongetrouwde Sajia niet gemakkelijk zijn geweest. Van Haastert wilde ervan verzekerd zijn dat de opvoeding ook na zijn dood voortging, en dat zijn andere kinderen de twee laatsten niet zouden laten vallen, mogelijk uit solidariteit met hun moeder.

De zorg en geldelijke toelage die Toon en Jan nodig hadden, bleken na Van Haasterts overlijden in 1860 minder te zijn dan hij had kunnen voorzien. Jan is in 1856 gestorven en Toon maakte carrière als ingenieur B.B. Hij overleed in 1877 en werd begraven in Semarang.⁶⁰

De huiselijke omstandigheden veranderden in 1844, toen Van Haastert met pensioen ging. De Europese levensstijl bleef kostbaar, mogelijk ook een reden waarom Van Haastert een praktijk als particulier geneesheer begon. Het pensioen van de dienst als basisinkomen, de praktijk als aanvulling daarop. Een groot risico leek het evenwel niet in te houden. In Semarang was de naam Christiaan van Haastert bekend. Daarbij waren er in zijn huishouden niet meer zoveel monden te voeden als in den beginne; de negentienjarige Wiesje, de elfjarige Toon en zijn twee jaar jongere broertje Jan.

De geneesheren, of zij nu militair, particulier of stadsgeneesheer waren, waren werkzaam in sferen die elkaar overlaptten. Vooral in de steden richtten zij zich op Europese inwoners; weinigen beheersten het Maleis of een andere taal.⁶¹ Alleen bij een epidemie werd er door de inheemse bevolking een breed beroep op deze geneesheren gedaan. Buiten de grote steden waren de verdiensten van een particulier geneesheer geringer; de patiëntenkring was ofwel te gezond ofwel maakte gebruik van inheemse geneeskrachtige kruiden.⁶² Dat gebruik was overigens ook aanwezig in de grote steden.

Voor Sajia betekende de pensionering van Van Haastert niet zozeer een achteruitgang in inkomsten. Wel had deze verandering mogelijk gevolgen voor haar eigen status. Als doktersvrouw en vrouw des huizes, zal ze de patiënten van Van Haastert te woord hebben gestaan. Zelf had zij een eigen patiëntenkring die afkwam op haar kennis van geneeskrachtige planten en kruiden. Sajia sprak waarschijnlijk nauwelijks Nederlands. Zal Wiesje de taken die behoorden tot de positie van 'de vrouw des huizes' van haar hebben overgenomen?

In 1848 werd Sajia in de Semarangse Sint Jozefkerk gedoopt tot christen. Volgens de katholieke leer was Sajia's ziel nu gered, volgens de wereldse heerschappij was Sajia door de doop gelijkgesteld aan Europeanen.⁶³ Daarmee behoorde ze, wat de residentie Semarang betrof, niet meer tot de meerderheid van de 739098 inheemsen, maar tot een minderheid van 2883 Europeanen.⁶⁴ In datzelfde jaar zou Sajia trouwen met Van Haastert, en wel op 14 juli. Het huwelijk werd gesloten door pastoor Van der Grinten. Twee getuigen waren erbij, naast Wiesje van Haastert was dat ene Georgius Barbier.

Sajia was niet als andere Europese vrouwen, en evenmin als andere katholieke vrouwen. Om te beginnen behield zij haar naam, al werd er Philoteija voor geplaatst. Er waren ook Indonesische vrouwen die afstand deden van hun naam en overgingen op een nieuwe, geheel Europese naam. Sajia deed dat niet. Zij bleef bovendien een 'Javaanse vrouw', zoals de *Regerings-almanak* haar noemde, 'een tot de Christelijke Godsdienst toegetredene'.⁶⁵ Voor de wet en voor de kerk was Sajia een Europese katholieke vrouw geworden. Een minderheid in een minderheid, want katholieken vormden een kleine geloofsgemeenschap in Indië. In 1850 werden er in Batavia, Soerabaja, Padang en Semarang bij elkaar een aantal van 5670 katholieken geteld, onder wie Sajia dus.⁶⁶

Al waren er relatief weinig katholieken in Semarang, toch bestond er een stevige infrastructuur waarin deze godsdienst verankerd lag. De Sint Jozefkerk met een orgel, de pastoor Van der Grinten, een kapelaan en een koster, en daarbij ook enkele instellingen en organisaties die het katholiek welzijn van behoeftigen onder hun hoede hadden. Trouwe katholieken waren hier op vrijwillige basis werkzaam. Een hechte gemeenschap, waarin men elkaar ongetwijfeld door en door kende, met daarbij enige ruimte voor echtgenotes van vooraanstaande mannen. Sajia werd daar voorzover bekend niet in opgenomen.

Nu zij getrouwd was, bezat ze wat meer bestaanszekerheid. Weggestuurd worden was niet meer mogelijk, weggaan overigens evenmin.

Hoe gering de sporen ook zijn die Sajia heeft achtergelaten, er valt daarmee een vaag beeld te reconstrueren. Zij had twee relaties, zij was moeder, njai en echtgenote, zij gaf naam noch kleding op voor de Europese levenssfeer.

1.3 Met pensioen

Het leven van Christiaan van Haastert verschilde feitelijk niet veel van andere mannen die naar de Oost waren gegaan. De medische dienst was, zoals elk ander onderdeel van het koloniale leger, een log orgaan dat zich ontwikkelde langs lijnen van geleidelijkheid. Wie in een lage rang begon, kon uiteindelijk hoog eindigen. Promoties werden toegekend op basis van verdienste, op kennis en ervaring, maar ook was er de onduidelijke factor van nepotisme. In 1840 veranderde het zogeheten 'clinisch medische' examen voor chirurgijn-majoor. In een tijdsbestek van veertien dagen moest een kandidaat veel bewijzen van kunde leveren:

Na het onderzoek van twee zieken en een daarop volgende ondervraging werd de candidaat in een aparte kamer van het Hospitaal te Weltevreden geïsoleerd, waar hij zijn bevindingen op papier moest zetten. Werden door de examinatoren in het opstel onjuistheden bevonden, dan moest de candidaat zelf in een postscriptum van die bezwaren melding maken. Ook het verdere verloop van de ziekte dier lijders moest als een naschrift worden toegevoegd aan de eerste beschrijving.⁶⁷

Ook andere onderdelen van het klinisch examen volgden deze procedure van prestatie en verslaglegging. Het was zwaar, in alle opzichten, en daar kwam bij dat de mogelijkheden tot voorbereiding op dit examen buiten de grote steden beperkt waren. In de buitengewesten bezaten jonge artsen weinig middelen. Medicijnen, medische instrumenten, assistentie, dat alles was bijna standaard minder dan er nodig was in de praktijk. Daarbij kregen deze mannen een karig salaris. Veel zochten er dan ook een baantje bij, zeker als er een gezin was. Deze benarde situatie werd verslechterd ingeval de chirurgijn dit examen moest afleggen. Voor een grondige voorbereiding waren boeken even noodzakelijk als ervaren collegae gewenst waren; maar het een zowel als het ander ontbrak op de buitengewesten. Kandidaten die in de grote steden geplaatst waren, bezaten dus een voordeel. Dit examenreglement werd door de aanstaande chef van de geneeskundige dienst P.J. Godefroy ondertekend. Alle medici waren eraan onderworpen, buitenposten, armoede en isolement ten spijt.

In 1842 verscheen als reactie op de praktijk van het examen-reglement een intern rapport van Van Haastert. Direct en onomwonden beschuldigde hij Godefroy van partijdigheid bij de examens voor de hogere rangen. Academici (als Godefroy) zouden worden voorgetrokken: niet alleen kregen ze overdreven goede examencijfers, maar ook kregen ze een betere plaatsing in grote ziekenhuizen. Voor niet-academici (zoals Van Haastert) bleven de buitengewesten over. Een jaar later, toen er niets veranderd was, publiceerde Van Haastert een aanklacht van 72 pagina's. Dit keer waren de wantoestanden niet alleen aan Godefroy te wijten, maar moest de gehele dienst het ontgelden. De titel sprak boekdelen: *Betoog der noodzakelijkheid eener Reorganisatie van den Geneeskundigen Dienst in Indië*.⁶⁸ Het rapport stuurde hij aan het Gouvernement en dat nam een besluit. Het verzond dit rapport, met de conduitestaten van zowel Van Haastert als Godefroy, naar het moederland. Daar moest men maar beslissen.

De oplossing die de rust in de medische dienst overzee zou herstellen, bleek uiteindelijk eenvoudig. Een jaar na het verschijnen van het *Betoog* werd Van Haastert gepensioneerd, het jaar daarop trof Godefroy dit besluit. Het had allemaal weinig uitgehaald.

Het jaar 1844 had dus een grote omslag gebracht. Met pensioen, dat betekende geen verplichtingen meer in de medische militaire dienst. De oudste dochter Jansje trouwde in 1844 met Carl Albert Joseph Pequeur, en begon met hem een eigen gezinsleven. De één jaar jongere Caspar, had in 1843 zijn juridische opleiding in Nederland afgesloten; in 1845 zou hij trouwen met Johanna Frederika Oudolf. De negentienjarige Wiesje woonde bij haar vader en moeder, evenals de jongere kinderen Toon en Jan. Zowel in zijn werk- end als in zijn persoonlijke leven was dit voor Van Haastert dus een periode van veranderingen. Daarbij kwam nog een conflict dat de katholieke gemeenschap te Semarang de komende tijd zou verscheuren.

Deze katholieke kwestie bestond uit een gezagsconflict tussen de kerkelijke autoriteiten en het gouvernement. De Nederlandse katholieke kerk was een relatieve nieuwkomer in de kolonie. Pas in 1808 hadden de eerste twee rooms-katholieke priesters voet aan wal

gezet in Indië en in hetzelfde jaar werd een parochie in Semarang gesticht. Twee jaar later kwam er een statie (standplaats) in Soerabaja bij. De Nederlandse regering beschouwde de priesters als ambtenaren in dienst van het gezag, dat dus de macht bezat tot benoemen en overplaatsen van deze ambtenaren, die net als de meer wereldlijke ambtenaren in het bezit moesten zijn van het radicaal, een diploma voor ambtenaren. Gouverneur-Generaal van Indië J.C. Baud (1789-1859) volgde deze lijn, en benoemde een niet-katholiek als weesvader voor het Rooms-Katholieke Weeshuis te Semarang.⁶⁹ De aanwezige priesters schikten zich in deze situatie: zij erkenden daarmee het gouvernement als gezaghebbend over de kerk.

In 1845 evenwel veranderden de verhoudingen drastisch, kort na de aankomst van bisschop J. Grooff (1800-1852). Het jaar ervoor was Grooff op deze hoge positie benoemd en koning Willem II had hem zelfs ontvangen. Rome had de benoeming meer gewicht gegeven door Batavia tot Apostolisch Vicaraat te benoemen, dat zich moest bekommeren om militairen en burgers.⁷⁰ Bij zijn aankomst in Indië werd Grooff koel ontvangen, alsof men voorvoelde dat de nieuwe man problemen zou veroorzaken.

Grooff trof een klein aantal priesters aan, van wie vooral pastoor Kerstens en pastoor Heuvels in Semarang van belang waren. Zij gehoorzaamden het gezag van het gouvernement. Dat stak Grooff. Het wereldlijke gezag over zijn priesters verwierp hij; zij dienden hem, en daarmee de kerk, te gehoorzamen. Hij wilde strengere regels: geen welwillendheid bij gemengde huwelijken, geen priesters aanwezig op wereldse feesten, verplicht dragen van de toog en naleving van de priesterlijke plichten.⁷¹ Het gouvernement weigerde iets van het gezag af te staan: zij hadden de priesters aangesteld.

Daarmee was het conflict geboren. Wie moest men als katholiek gehoorzamen? Vanzelfsprekend raakte de katholieke gemeenschap in Semarang verscheurd. Men moest kiezen ofwel voor het gezag van de wereld (dan moest Grooff weg) ofwel voor dat van de kerk (opstand tegen het Gouvernement zou ongetwijfeld consequenties hebben). Alle onrust die hierdoor ontstond, leidde tot het sluiten van de kerk door het Gouvernement. Dat kwam hard aan. Er waren burgers die een anti-Grooff pamflet lieten verschijnen, waarin het optreden van Grooff 'onberaden en dolzinnig' werd genoemd.⁷² Zij kozen voor het Gouvernement. Tegenover deze burgers stonden 'Semarang's welwillende Katholieken', met als leider Christiaan van Haastert.⁷³ Zij wilden dat Grooff de kwestie zou oplossen. Van deze welwillenden verscheen een adres, opgesteld door Caspar van Haastert, Christiaans oudste zoon. Wat daarin stond, was feitelijk de bereidheid om tegen het koloniale gezag in, Grooff te blijven gehoorzamen. Met het pamflet en het adres was de situatie in Semarang potentieel explosief geworden. Dat moet Van Haastert geweten hebben. Voor de tweede keer koos hij partij tegen het Gouvernement, overtuigd van het eigen gelijk. Maar voor de tweede keer koos het Gouvernement dezelfde uitweg: de angel die pijn doet, verwijderen. In januari 1846 verscheen in het *Staatsblad* het uitwijzingsbesluit van het Gouvernement. Grooff diende binnen veertien dagen Indië te verlaten, voordat de diensten hervat konden worden. Pas twee jaar later zou hij opgevolgd worden door bisschop Vrancken. Christiaan van Haastert had voor de tweede keer een slag met het Gouvernement verloren.

Drie maanden na de aankomst van bisschop Vrancken en de installatie van de nieuwe pastoor, werd Sajia gedoopt in de Sint Joseph Kerk te Semarang. Zij was toen 45 jaar. Op het doopbewijs stond haar nieuwe naam: Philoteja Sajia, een naam die vrij vertaald de betekenis bezat van 'zij die God liefheeft'. De doop leek een logische stap te zijn voor een volgende: op 14 juli werd het huwelijk gesloten tussen haar en Christiaan van Haastert. De *Rijks-almanak* vermeldde het huwelijk van 'Christiaan van Haastert en de tot de Christelijke godsdienst toegetreden Javaansche vrouw Sajia'. Naar de motivatie van dit besluit om te trouwen, na jarenlang samenwonen en een gedeeld ouderschap,

kan alleen gegist worden. De meest waarschijnlijke reden voor de verandering was gelegen in de wetswijzingen van 1848. In artikel 40 en 354 van het burgerlijk wetboek kwamen nieuwe bepalingen voor, die de moeder van Indo-Europese kinderen uitsloten van rechten op kinderen die door een Europese man waren erkend; ingeval hij stierf voordat de kinderen volwassen waren, werd zij uitgesloten van voogdijschap.⁷⁴ Met dit huwelijk werd Saija voor de wet de moeder van Toon en Jan, de kinderen die aan Essa toegeschreven waren. Dankzij deze nieuwe wetten kreeg Van Haastert officieel de volledige macht over de kinderen, een autoriteit die hij in de praktijk ervoor al had bezeten. Sajia was als echtgenote onderworpen aan de huwelijkswetten. Maar er waren momenten, waarop zij haar stem duidelijk zou laten horen.